

Бугеря Марина Олександрівна,
*аспірантка кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету,
завідувачка відділу науково-просвітницької та виставкової роботи
Черкаського обласного краєзнавчого музею
orcid.org/0000-0001-8712-8784
marmuse@i.ua*

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРНІ ДОМІНАНТИ У ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА ОЛЕКСЕНКА: СИМВОЛІЧНИЙ ТА КОМЕМОРАТИВНИЙ КОНТЕКСТИ У ВІЗУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Метою даної статті є застосування мультидисциплінарного підходу до мистецького твору, виявлення культурних кодів, розкриття його перцептивного образу як «фігури пам'яті» за Яном Ассманом. Методологічною основою дослідження є семантичний аналіз та іконологічна інтерпретація мистецьких образів, конотацій та ремінісценцій. Науковою новизною дослідження є комплексний полідискурсивний підхід, застосований до одного твору мистецтва. Такий підхід надає можливість означити його палімпсестний, інтертекстуальний та інтермедіальний характер, а також важливий сенс у теорії соціальної пам'яті.

У статті проаналізовано філософсько-культурологічні смисли, ремінісценції та історико-культурні конотації мистецького твору заслуженого художника України Віктора Олексенка. Філософсько-символічна реальність мистецтва актуалізована крізь призму знакового сенсу художнього твору та окремих його символів і концептосфер. Нашарування принципів кольорознавства, іконографічних та геральдичних схем, когнітивної психології, історії та філософії візуального мистецтва перетворюють живописний твір на метатекст культури. Простеження мотивів і смислів, культурно-семіотичних рецепцій та візуальних ремінісценцій у мистецько-візуальному конструкті твору дозволяє переосмислити національні духовні цінності та сакралізовані образи української культури, що набувають архетипового значення. Особливу увагу приділено питанням мистецького втілення філософії та ментальності кордоцентризму, принципів геометричних гештальтів та геральдичного образу козака з мушкетом, декоративності та орнаментованості як складової традицій українського бароко. Аналіз і конкретизація семантичного виміру візуальної мови твору дозволяє припустити можливість його перцептивного впливу на формування та актуалізацію політики пам'яті засобами мистецтва.

Ключові слова: візуальні символи, сакралізовані образи, національна філософія, філософія серця, теорія соціальної пам'яті, фігура пам'яті.

Bugeria Maryna,
*Postgraduate Student at the Department of Philosophy and Political Science
of the Cherkasy State Technological University,
Head of the Department of Scientific-Educational and Exhibition Work
of the Cherkasy Regional Museum of Local Lore
orcid.org/0000-0001-8712-8784
marmuse@i.ua*

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL DOMINANTS IN THE WORK OF VIKTOR OLEKSENKO: SYMBOLIC AND COMMEMORATIVE CONTEXTS IN THE VISUAL SPACE

The purpose of this article is to apply a multidisciplinary approach to a work of art, to identify cultural codes, and to reveal its perceptual image as a “memory figure” according to Jan Assmann. The methodological basis of the study is semantic analysis and iconological interpretation of artistic images, connotations and reminiscences. The scientific novelty of the study is a comprehensive polydiscursive approach applied to one work of art. This approach makes it possible to identify its palimpsest, intertextual and intermedial character, as well as its important meaning in the theory of social memory.

The article analyses the philosophical and cultural meanings, reminiscences, and historical and cultural connotations of the artwork by the Honoured Artist of Ukraine Viktor Oleksenko. The philosophical and symbolic reality of art is actualised through the prism of the iconic meaning of the artwork and its individual symbols and concepts. The layering of the principles of colour science, iconographic and heraldic schemes, cognitive psychology, history and philosophy of visual art turn a painting into a metatext of culture. Tracing the motives and meanings, cultural and semiotic receptions and visual reminiscences in the artistic and visual construct of the work allows us to rethink national spiritual values and sacralised images of Ukrainian culture that acquire archetypal significance. Particular attention is paid to the artistic embodiment of the philosophy and mentality of cordocentrism, the principles of geometric gestalt and the heraldic image of a Cossack with a musket, decorativeness and ornamentation as part of the Ukrainian Baroque traditions. The analysis and specification of the semantic dimension of the visual language of the work suggests the possibility of its perceptual influence on the formation and actualisation of the politics of memory by means of art.

Key words: visual symbols, sacralised images, national philosophy, philosophy of the heart, theory of social memory, memory figure.

Постановка проблеми. Твір мистецтва виступає як символічна реальність, що може бути значима як для автора і реципієнтів, так і для культурно-мистецької традиції загалом. Візуальні образи художнього твору можна розглядати як особливий семіотичний текст. Семіотична інтерпретація мистецького твору дає бачення багатьох кроскультурних цитат, рецепцій та ремінісценцій, значення яких важливе у дослідженнях суспільно-культурних явищ, традицій, світоглядно-філософських основ націогенезу, історії та філософії мистецтва. Таке культурологічне декодування також цінне для формування національної ідентичності та політики національної пам'яті засобами мистецького впливу. Тема статті є важливою для висвітлення комеморативних та філософсько-символічних аспектів художньої культури України, питань відродження та сучасної інтерпретації національних традицій у мистецтві та візуальному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження за напрямками Visual Studies та Cultural Studies, семіотичний аналіз явищ культури все більше актуалізуються в контексті гуманітарного знання. Сучасний стан уваги до проблематики візуальної культури, семіотичного аналізу та інтертекстуальності художньої мови артикульовано тематикою науково-практичних конференцій: «Символічні виміри візуальної культури» (музей сучасного українського мистецтва Корсаків, Луцьк, 10–11 жовтня 2019 р.) та «Візуальність в естетичних практиках: український вимір» (Черкаський обласний художній музей, 24–25 жовтня 2019 р.), виходом у світ монографій і посібників: «Семіотичний аналіз явищ культури» (*Семіотичний аналіз*, 2021), «Візуальні дослідження в контексті теорії та історії культури» (Панченко, 2022).

Мета даної наукової розвідки – визначити філософську проблематику вивчення візуальних символів та взаємозв'язок з теорією соціальної пам'яті; на основі сучасних наукознавчих підходів – семантичного, іконологічного та інтерпретаційного аналізу – охарактеризувати символічні репрезентації філософсько-культурних домінант у мистецтві, представлені у творі «Доктрина серця» заслуженого художника України Віктора Олексенка.

Виклад основного матеріалу. Знак і символ завжди були у центрі філософської думки. Однак найбільша увага до цих форм культурної діяльності людства припала на творчість романтиків та дослідників ХХ століття. Закладена Шеллінгом у «Філософії мистецтва» дуалістична інтерпретація символу як єдності окремого і загального, знаходить своє бачення у подальших наукових пошуках. Чарлз Пірс, Бертран Расселл, Рудольф Карнап, Жан Піаже, Ернст Кассіер, Сюзанна Лангер, Фердинанд де Соссюр, Карл Густав Юнг, Умберто Еко та багато інших вчених опрацьовували мову символів.

З кінця ХІХ століття зароджується та трансформується окремий напрям інтелектуального пошуку – семіотика. Важливою у загальній теорії семіотики стала «філософія символічних форм» Е. Кассієра. Відомий дослідник філософії культури у типології «символічних форм» буття людини окремою формою культури на рівні з мовою, міфом, релігією та наукою розглядає мистецтво. Феноменологічний метод дослідника ставив на меті зрозуміти розвиток духовних форм зсередини. Послідовниця Кассієра С. Лангер запропонувала ідею «символічної трансформації», де мистецтво, мова, ритуал – це активне завершення символічної

трансформації досвіду. Дослідниця порівнює мистецький символ з метафорою, вказує, що твір мистецтва – це розгорнута метафора.

Інтерпретація мистецьких символів тісно пов'язана з історією й теорією мистецтва, а також проблемним полем філософії мистецтва та естетики. Значну увагу особливостям мистецьких зображень (іконологічних схем і образів) приділив німецький теоретик мистецтва Абі Варбург (Warburg, 1932). Головний концепт Варбурга під назвою «міграція образів» означає спадкоємність мистецького символізму, його тяглість та можливості до інтерпретації в залежності від знання і розуміння втілених на полотнах символів, сюжетів, алегорій. Принципи іконологічного аналізу були розвинені учнями і послідовниками вченого – представниками Варбурзької школи. Важливо зауважити, що дослідження А. Варбурга поєднують бачення символічного характеру культури і теорії соціальної пам'яті, де візуальні архіви виступають образами пам'яті.

На українському підґрунті багатоманітність концепцій та інтерпретацій, що лягла в основу характеристики культурних явищ і процесів, які мають семантичний сенс, тісно пов'язана з дослідженням та характеристикою етнокультурних особливостей та проблем

національно-культурної ідентичності. Символічну природу має концепція архетипів національної культури, що виступає важливим засобом розуміння світобачення та світовідчуття української нації. Виокремлені українським філософом Сергієм Кримським (1998) кордоцентризм як домінанта «серця» та софістичність становлять основи української культури.

Мистецтво репрезентує світогляд нації, представлений позачасовими та всеосяжними духовними координатами, її історію та культуру. Твір мистецтва може нести у собі не лише мистецькі символи, художні образи й прийоми, а й культурологічні коди, а за характером публічного розповсюдження для огляду й ознайомлення може відігравати роль «фігур пам'яті» (за німецьким культурологом Яном Асманом), здатних до активізації національної ментальності, ідентичності й солідаризації.

Яскравим прикладом мистецької рефлексії національного етико-естетичного ідеалу, переосмислення буття «серця» та історико-культурної спадщини України є живописний твір Віктора Олексенка «Доктрина серця» (рис. 1) з колекції Черкаського обласного художнього музею. У якості стислої біографічної довідки зазначимо, що Віктор Андрійович Олексенко – заслужений художник України, член

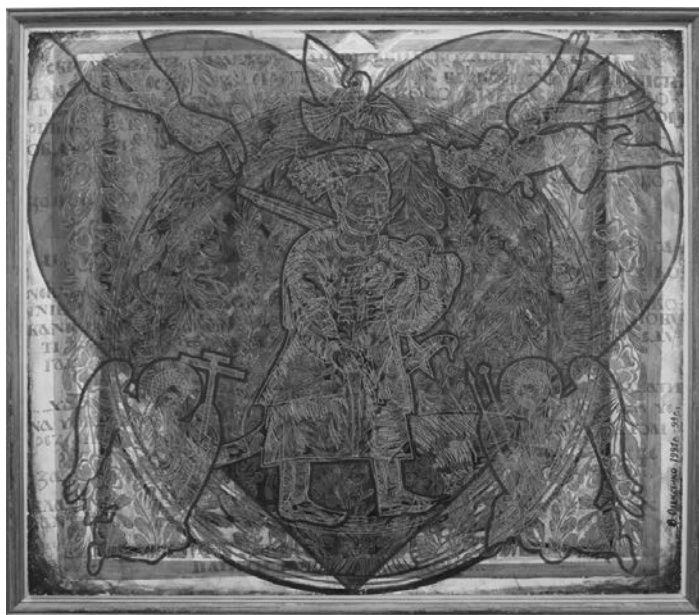

Рис. 1. Віктор Олексенко. Доктрина серця.
1991–1997. Полотно, олія. 110x116 см
(КУ «Обласний художній музей»
Черкаської обласної ради).

Національної спілки художників України, доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Народився 1948 року у Дрогобичі Львівської області. Закінчив Українську академію друкарства у Львові. Основними напрямками творчої діяльності митця є: станковий живопис, монументально-декоративний живопис (розпис, мозаїка, вітраж), асамбляж, об'єкт, інсталяція, станкова графіка, книжкова графіка, комп'ютерна станкова графіка, поезографіка, геральдика, вексилологія, поезія, проза. У творчості митець демонструє глибинність змісту, філософічність, ідейність, новаторство, герметизм, своєрідність пластичної і колористичної мови. Результатом його літературної творчості стали збірки поезій, прози, поезографіки і поезомалярства «Доктрина серця», «Крик», «Космічні вібрації» (Олексенко, 1999, 2001, 2021).

Слід підкреслити, що Віктор Олексенко є дослідником питань сучасної семіотики та специфіки впливу геометричних фігур на підсвідомість людини, прикладів об'єктивності даного феномену у мистецтві доби Відродження. Зокрема, на прикладі твору Тіціана науковець доводить візуальну семантичну метамову нумерології та просторово-композиційної побудови творів мистецтва, співставляючи їх з принципами геометричних гештальтів, сформованих у когнітивній психології. Наприклад, правильний трикутник є «гарним гештальтом», адже виражає геометричний образ тріади (трисуття, Трійці) (Олексенко, 2016, с. 93–94).

Зауважимо, що елементи композиційної структури роботи Віктора Олексенка «Доктрина серця» вписані в коло, а обрамляє полотно контурна лінія у формі квадрата. Зрозуміло, що геометричні фігури є не лише обрамленням, але й важливими атрибутами числової та геометричної символіки, закладеної автором у метатекст художнього твору. Названі фігури нарівні з центральним образом серця та геральдичним символом козака з мушкетом виступають цілісною схемою кроскультурних кодів, формою художньої рецепції морально-етичних, художньообразних та геральдичних доміант українства та універсальних символів людства.

Назва та образна виразність композиції твору Віктора Олексенка «Доктрина серця» співзвучні ключовій культурній доміанті

філософії українців – кордоцентризму або «філософії серця». Кордоцентризм – парадигма українського менталітету, філософії та культури. «Серце» тут – цілісний світогляд, генератор любові, носій віри, внутрішнього морального життя і духовності людини, співмірний з «моральним імперативом» філософії Канта.

«Філософія серця» є концепцією, що відображає морально-етичні цінності української нації. Духовна творчість українського народу має добре розвинену філософію моралі, антропоцентричні погляди. Онтологічний та морально-етичний аспекти філософії кордоцентризму складають світоглядну платформу українців. Тема «серця» посіла чільне місце у творчості Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. По-різному висловлювали обґрунтування онтологічного сенсу національного культурного коду з провідним мотивом «серця» Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич, Дмитро Чижевський (Чижевський, 1992). Для української філософії і культури кордоцентризм – це пріоритет милосердя, добра, людяності, злагоди, загального миру, ладу і гармонії.

Національна традиція мислення і менталітету в Україні яскраво позначена кордоцентричними мотивами та знаками. Нерідко саме ці символи і знаки забезпечують ідентифікацію за національною ознакою. Вони знаходять своє уособлення у творах народного та сучасного образотворчого мистецтва.

Твір В. Олексенка має багатопланову структуру палімпсеста. Через нашарування декількох символіко-образних рівнів, зокрема орнаментального декору та іконографічних образів, художник об'єктивує давність і тяглість українських історії та культури. Центральна частина твору репрезентує художню інтерпретацію герба Війська Запорозького – козака з мушкетом. Козак з мушкетом (або лицар із самопалом), що протягом століть асоціювався з боротьбою за Україну та посів чільне місце в українській геральдичній системі, у живописному творі В. Олексенка постає вписаним у серце, таким, що має «бути у серці» кожного українця.

Іконографічного мотиву роботі надають образи янголів. Святі жителі неба, ефірні безтілесні створіння, що є втіленням чистоти і святості, за іконографічною традицією відіграють важливе місце у духовній сфері. У нижніх кутах

твору зображені два вколінені янголи, один тримає у руках хрест, другий – спис і тростину з губкою. По боках, у горішніх кутах композиційної схеми твору, змальовані благословляюча правиця та янгол, який коронує головного персонажа твору. Символ благословляючої десниці уособлює образ руки божої, що з небес іменем Господнім благословляє усе зображене. Фігури янголів та правиця посилюють значення композиційної рівноваги твору, є елементом відродження у філософії мистецтва давньої української іконописної традиції та сакралізації представлених образів. Голуб, що зображений вгорі над головою козака, у християнстві вважається символом Святого Духа. Як і будь-який птах в українському народному світогляді, він виступає символом душі та зв'язку зі світом божественного (Куйбіда, 2015, с. 669). Образи янголів зі знаряддям Страстей Христових додають вагомості центральній частині твору, тобто козаку з мушкетом.

За традиційною іконографічною схемою у центральній частині твору міг бути зображений шанований святий. В українській ментальності козак – національний герой, готовий до самопожертви й подвигу, охоронець православної віри і традицій, символ героїчної доблесті, лицарської честі. Отже, розміщення козака у центрі композиції надає сакральності його образу і притаманним доблестям, пошанованим у народній традиції на рівні святих. Порівнюючи дане зображення козака з мушкетом з відомою геральдичною композицією Георгія Нарбути (1918 р.), зауважимо на більшій монументальності останньої. Однак, в інтерпретації Віктора Олексенка перед глядачем постає іконографічний, сакралізований образ.

Нижній шар палімпсестної структури твору утворює текст, виконаний репрезентативним для української культури шрифтом Георгія Нарбути, та рослинно-орнаментальне тло. Рослинні мотиви, що є візуальним втіленням тягlosti традицій українського бароко, також широко використовувались Георгієм Нарбутом. Орнаментальна складова народної ікони та декоративного мистецтва України є важливим візуально-естетичним етносимволом та уособленням культурно-національної картини світу в мистецькому просторі. У самому низу композиції є також вплетене у рослинну орнаментуку зображення тризуба – національного символу

державності. Варто зауважити, що твір Віктора Олексенка був створений у період між 1991 і 1997 роками, у часи здобуття і утвердження державної незалежності Україною, і став лауреатом обласної премії імені Данила Нарбути 2018 року (Черкаси).

Особливе значення для митця має концептосфера кольору. Колористична мова твору демонструє поєднання (тріаду) жовтого, синього і зеленого кольорів. Останній утворюється від поєднання перших двох. Блакитний (синій) та жовтий (золотий) кольори є традиційними для української геральдики та вексилologii. Жовто-блакитні барви широко використовувалися у гербах українських міст, козацькій символіці, прапорах Війська Запорізького. На початку ХХ століття жовто-блакитна символіка була закріплена на державному рівні.

Поєднання синього і жовтого кольорів може трактуватися багатозначно. Жовто-блакитні барви символізують дві першооснови буття: позитив і негатив, добро і зло, дух і матерію та є основою державної символіки України. Згідно символіки кольорів: синій колір – вода, жовтий – світло (Дем'яненко, 2015, с. 262). Ці два начала дають основу всьому живому на землі. Тому головна ідея синьо-жовтого – це велика гармонія космосу, сонця, землі і всього, що живе на ній. Зелений асоціюється з надією на відродження, пробудження природи навесні, на досягнення спокою, миру та гармонійного розвитку.

Таким чином, митцеві вдалося створити виразний багаторівневий твір, мистецько-візуальний конструкт. Семантичний рівень останнього характеризує відображення культурного поля та хронотопічних цінностей української та світової культури, де засобами мистецького впливу виступають:

- 1) механізми евокації (здатність викликати емоції);
- 2) рефлексійність та перцептивність;
- 3) інтертекстуальність;
- 4) палімпсестність і відкритість до інтерпретацій (семіозису за Ч. Пірсом).

Такі характеристики дають можливість конвергенції двох дискурсів – ідеї твору мистецтва як символічної реальності та теорії соціальної пам'яті. Адже презентовані у творі символи сконцентровують та актуалізують важливі культурно-філософські доміанти української ментальності, історії, мистецьких традицій,

геральдики й культурні універсалії (геометрію візуальної мови, гештальти тощо).

Висновки. Сучасне полікультурне дискурсивне поле практично повністю будується на ремінісценціях, перетворюючи текст на інтертекст, текст, створений зі зразків і смислів попередньої культури, надаючи візуальній мові ознак інтертекстуальності та медіатекстуальності. Семіотичний аналіз культури передбачає інтерпретацію останньої як світу артефактів, смислів і знаків. Мистецькі твори є невід'ємною складовою художньо-естетичної об'єктивації знаково-символічної складової культури.

Інтерпретація твору Віктора Олексенка «Доктрина серця» дозволяє з'ясувати питання смислів, які прагне генерувати художник, наслідування споконвічним ідеальним принципам, ідеям

та архетипам, геометрії візуальної мови і гештальт-образів живописного твору, взаємозв'язку кольору, символу і тексту. Твір представляє мистецьку концептуалізацію етнічної і мистецької традицій та ментальності кордоцентризму, принципу гештальтів у мистецтві. Філософія образів, символізм кольорів, представлених у творі Віктора Олексенка, мають значення інтертексту, що репрезентує українську історію та культуру, та комеморативну інтеракцію, яка втілює символіко-символі комунікації у мистецькому просторі. Багаторівневий аналіз твору доводить роль мистецтва як особливої «символічної форми» за Е. Кассіером, символічної реальності. Твір мистецтва здатен до актуалізації соціальної пам'яті і сам починає виступати символічним топосом або, за означенням Я. Ассмана, «фігурою пам'яті».

Список використаних джерел:

1. Візуальні дослідження у контексті теорії та історії культури : навч. посібник (2022) / за ред. В. І. Панченко. К.: ВПЦ «Київський університет». 559 с.
2. Дем'яненко Б, Дем'яненко В. (2015). Жовтий. *Енциклопедичний словник символів України* / за заг. ред. В. П. Коцура, О.І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. П. С. 262–266.
3. Комунальна установа «Обласний художній музей» Черкаської обласної ради. Фонд Ж-1504.
4. Кримський С. Б. (1998). Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. № 7–8. С. 74–87.
5. Куйбіда В. Птахи, птахи на фресках Софії Київської. *Енциклопедичний словник символів України* / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.П. С. 669–673.
6. Олексенко В. А. (1999). Доктрина серця : поезії, поезографіка, поезомалярство, асамбляжі, об'єкт / передм. В. Т. Поліщука. Черкаси.: Брама. 32 с.
7. Олексенко В. А. (2001). Крик : поезії, проза, поезографіка, графіка. Передм. С. П. Левченка. Черкаси: Брама. 2001. 40 с.
8. Олексенко В. А. (2016). Геометрія візуальної мови живописного твору. *Традиції та новітні технології у розвитку сучасного мистецтва* : збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. конференції. Мін-во освіти і науки України, Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси. С. 96–103.
9. Олексенко В. А. (2021). Космічні вібрації: поезографія. Післямова О. К. Федорук. Черкаси: видавець Олександр Третяков. 72 с.
10. Сайт кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. URL: <http://artka.ck.ua/professors/oleksenko-viktor-andrijovych/> (дата доступу 21.09.2022).
11. Семіотичний аналіз явищ культури : монографія (2021). К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди. 396 с.
12. Чижевський Д. (1992). Нариси з історії філософії на Україні. К.: вид-во «Орій» при УКСП «Кобза». 230 с.
13. Warburg A.M. (1932). *Gesammelte Schriften*. Bd.1-2. Leipzig: B.G. Teubner.

References:

1. *Vizualni doslidzhennia u konteksti teorii ta istorii kul'tury : navch. posibnyk* (2022) [*Visual Studies in the Context of Theory and History of Culture: a textbook*]. In V. I. Panchenko (Ed.). K.: VPTs «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
2. Demianenko, B. Demianenko, V. (2015). Zhovtyi [Yellow]. In V. P. Kotsura, O. I. Potapenko, V. V. Kuibidy (Eds.), *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv Ukrainy –Encyclopaedic dictionary of Ukrainian symbols* (pp. 262–266). Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V.P. [in Ukrainian].
3. Komunalna ustanova «Oblasnyi khudozhnyi muzei» Cherkaskoi oblasnoi rady [Regional Art Museum of the Cherkasy Regional Council]. Fond Zh-1504.
4. Krymskyi, S. B. (1998). Arkhetypy ukrainskoi kul'tury [The archetypes of Ukrainian culture]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine* (Issue 7–8), (pp. 74–87) [in Ukrainian].

-
5. Kuibida, V. (2015). Ptakhy, ptakhy na freskakh Sofii Kyivskoi [Birds, birds on the frescoes of St Sophia of Kyiv]. In V. P. Kotsura, O. I. Potapenko, V. V. Kuibidy (Eds.), *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv Ukrainy – Encyclopaedic dictionary of Ukrainian symbols* (pp. 669–673). Korsun-Shevchenkivskyi: FOP Havryshenko V.P. [in Ukrainian].
 6. Oleksenko, V. A. (1999). *Doktryna sertsia : poezii, poezohrafika, poezomaliarstvo, asambliazhi, obiekt [Doctrine of the Heart: poems, poetry, poetryography, poetry painting, assemblages, object]*. (V. T. Polishchuk, Introd.) Cherkasy: Brama [in Ukrainian].
 7. Oleksenko, V. A. (2001). *Kryk : poezii, proza, poezohrafika, hrafika [Scream : poems, prose, poetry, graphics]*. (S. P. Levchenko, Introd.) Cherkasy: Brama [in Ukrainian].
 8. Oleksenko, V. A. (2016). Heometriia vizualnoi movy zhyvopysnoho tvoruu [Geometry of the visual language of a painting]. *Tradytsii ta novitni tekhnolohii u rozvytku suchasnoho mystetstva: zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi nauk.-prakt. Konferentsii – Traditions and New Technologies in the Development of Contemporary Art: Collection of Materials of the III All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Cherkasy. (pp. 96–103) [in Ukrainian].
 9. Oleksenko, V. A. (2021). *Kosmichni vibratsii: poezohrfia [Cosmic vibrations: poetry]*. Cherkasy: vydavets Oleksandr Tretiakov [in Ukrainian].
 10. Sait kafedry obrazotvorchoho ta dekoratyvno-prykladnoho mystetstva Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho [Website of the Department of Fine and Decorative Arts of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University]. Retrieved July 14, 2022, from: <http://artka.ck.ua/professors/oleksenko-viktor-andriyovych/> [in Ukrainian].
 11. *Semiotychnyi analiz yavnyshch kultury : monohrafiia* (2021) [Semiotic analysis of cultural phenomena : a monograph]. K.: Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody [in Ukrainian].
 12. Chyzhevskiy, D. (1992). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini [Essays on the history of philosophy in Ukraine]*. K.: vyd-vo «Orii» pry UKSP «Kobza» [in Ukrainian].
 13. Warburg, A.M. (1932). *Gesammelte Schriften* (Bd.1-2). Leipzig: B.G. Teubner [in German].